

Татяна Астарджиева

ПОЛИТИКА НА РУСИФИКАЦИЯ
ВЪВ ВЕЛИКОТО ФИНЛАНДСКО КНЯЖЕСТВО
И ПОЛСКОТО ЦАРСТВО – АНАЛОГИЯ И СПЕЦИФИЧНОСТ

Tatyana Astardzhieva

POLICY OF RUSSIFICATION
IN THE GRAND DUCHY OF FINLAND
AND THE KINGDOM OF POLAND – ANALOGY AND SPECIFICITY

***Absrakt:** Russification is part of the national policy of the Russian Empire. Its application to the Grand Duchy of Finland and the Kingdom of Poland, which joined Russia almost simultaneously, dates back to the 19th and the beginning of the 20th century and was more strongly attested in the second half of the 19th century. It affects the processes of unification of language, religion, culture, governance of non-Russian nationalities. The introduction of Russification measures in the two provinces of the empire took place at different times and had different intensity. Similarities are found in the methods of implementation and in the expected results. Russification as a policy of joining the patroness fails. On the other hand, it gives impetus to the formation of national self-consciousness and the search for ways to achieve independent and autonomous development of the Finns and the Poles.*

***Keywords:** Russian Empire; The Grand Duchy of Finland; Kingdom of Poland; national policy; Russification; Russification events; analogy; specifics.*

Поставената тема изисква разясняването на няколко въпроса. Към тях спадат: що е то политика на русификация (определение на направление от руската политика, което на пръв поглед изглежда съвсем ясно, но в изследователските среди все още възникват спорове и се наблюдава липса на единомислие), както и в какво се изразява русификаторската политика на официалните петербургски власти спрямо Великото финландско княжество, от една страна, и Полското царство – от друга. Характерна черта е, че и в двете посоки се използва различен от руския

език, изповядва се различна от православно християнство религия, което е причина там да се оформят собствена култура и традиции.

Съвсем естествено времевата рамка обхваща периода, в който Княжеството и Царството влизат в състава на Русия. Разглеждането на политиката на русификация предполага обхващането на цялостния процес по приобщаване на отделните неруски народности към монархията (Прибалтика, Кавказ, Украйна и т.н.). По тази причина публикацията няма претенции да проследи такъв голям мащаб от руската имперска политика и се концентрира върху положението в полските и финландските земи, заради което може да се приеме, че въпросът остава открит. Проследявайки промените, въведени от петербургския кабинет в посочените територии от началото на XIX в. до първите години на XX в., ще се търсят общите черти в налагането на русификаторската политика, но на общия фон ще се открият и съществуващите особености и специфики.

Тъй като акцентът е поставен върху политиката на русификация, е редно да се каже какво предполага нейното определение. Само по себе си понятието *русификация* по подобие на германизацията, англификацията и т. н., получа значението на провеждане на комплексни мерки от страна на официалната власт спрямо население с различни националност и език. Мероприятията включват: разпространение на руския език в администрацията и образованието и забрана за използването на други езици; разпространение на православието с отбелязване на дати по православния календар и традиции; колонизация в националните покрайнини чрез заселване на руски преселници; разпространение на руската култура и достиженията на руската държава и т.н. Политиката на русификацията засяга XIX в., като прилагането ѝ се засилва през втората половина. Характерна особеност е, че тя се отнася до различни погранични райони в различно време и с различна продължителност, има различна дълбочина и интензитет, както и последствия. С други думи русификацията не е оня комплексен процес, приложен сред пограничните на империята територии, населени от неруски народности.

Въпреки че от десетилетия интересът на изследователите е насочен към това направление от имперската политика, може да се направи изводът, че в последните години той е повишен. Анализирайки прилагането на отделните мерки, изследователите поставят някои въпроси за същността на процеса и неговата класификация. Невинаги мненията съвпадат, което е причина да се оформят различни подходи за разбирането на русификацията. Освен това, в руската историография не са малко примерите, които говорят за „обрусения“, което на български език се превежда единствено с русификация, но като цяло става ясно, че няма точен еквивалент на нашия език.

Според английския историк Джефри Хоскинг русификацията се появява в имперската политика, за да подпомогне централизацията на властта и за отстраняването на местните привилегии. Задачата на тази политика е да придаде принадлежност към империята, към нейното минало и традиции, обхващайки етническите покрайнини [Хоскинг, Дж. 2001].

В монографията си „Империя Романовых и национализм“ Алексей Миллер в цяла глава – „Русификация или русификации?“, също разглежда проблема, като прави извода, че терминът *русификация* се отнася за оценяване [Миллер, А. 2010].

А. Ю. Бахтурина предлага своя версия. Подхващайки въпроса от определението на термина *русификация* и анализирането на мерките в тази посока, както и факта, че националната принадлежност се определя от езика, религията и културата, авторката приема, че тази политика е насочена към разрушаването на националната идентичност. Съвсем основателно се изтъква, че трябва да се обърне поглед към въпроса с границата на политиката на русификация и дейността на правителството по рационализирането на държавното управление за съставянето на единно пространство в империята. По тази причина почти е невъзможно разграничаването между чистия вид русификация и правителствените мерки по оптимизиране на управлението [Бахтурина, А. Ю. 2004].

А. Н. Боханов отбелязва: „В епохата на Александър III същността на русификацията се формулира по следния начин: обезпечаване на руските приоритети, така че русите и руското да станат първи и главни в империята. При това става дума, че „нерусите“ не са длъжни да се превърнат в руси“ [Лопатина, Е. Б. 2018].

Донякъде подобно становище изказва и Е. Б. Лопатина, която освен за русификация говори за унификация в цялата империя през периода 1880–1890 г. [Лопатина, Е. Б. 2018].

Днес някои автори приемат, че като система от възгледи русификацията не съществува, докато други изследователи твърдят, че тя е агресивната идеология на руския национализъм с цел запазване на империята и достигане на стабилност в покрайнините ѝ. Подобни крайности дават противоречива оценка, от една страна, заради действителното провеждане на процеса, а от друга – все пак заради принадлежността към Русия и непостоянната тенденция в на това направление.

Прави впечатление, че в някои от случаите русификацията е предизвикана от конкретно събитие, например въстание, или от поведението на отделна националност във време на изпитание (въстание, революционна активност, движения), след което провеждането ѝ е със затихващи функции или дори с отказ от предначертаните мероприятия

тия (например във Великото финландско княжество). В други моменти се забелязват лични амбиции на определени високопоставени управници. Макар че мерките са прокаравани сред всички неруски националности, този факт говори за липсата на целенасочена и последователна линия на русификациране.

Политики на приобщаване към националност през XIX и XX в. предприемат и други държави – англификация в колониите на Великобритания, сред франкокандиците, сред ирландците и др., германизация на чехите и т.н. Какъвто и пример да се посочи, процесът върви сред малките народи, сред новоприсъединени народности. Освен, че я приема като политика, английският историк Джефри Хоскинс смята, че русификацията цели да предаде на народностите принадлежност към Русия, към нейното минало и традиции.

Политиката на русификация си служи с определени методи. Към тях се отнасят: въвеждането на имперския модел на държавно управление, забрана за използване на собствения език на малцинствата с успоредното разпространяване на руския език, използването на руския език в образователната сфера, изучаване на руската история, издигането на руския флаг, изпълнението на руския химн, покръстването в православна вяра на чужденците, организация на празниците и обичаите по руския календар, заселване на руски преселници сред неруските националности и в покрайнините (например в Средното и Долното Поволжие, Южен Урал, Сибир, Далечния изток, Казахстан, Средна Азия, Кавказ, Прибалтика, Крим).

В българската историография проблемът е сравнително малко засегнат и често се отнася до обобщаване на руската политика, без конкретно проследяване на русификаторските мероприятия в новоприсъединени към монархията земи.

Още от XVI в. Русия присъединява обширни територии – на изток, на юг, по-късно и на север и запад. Държавата се превръща в многонационална, а етносите и тяхната религия са многообразни. Докато още през XVIII в. империята стъпва настойчиво и трайно на международната европейска сцена, във вътрешнополитически аспект още от началото на XIX в. положението ѝ се отличава със сериозни проблеми. Това са самодържавието, крепостното право и необходимостта от реформиране на страната за доближаването ѝ до новите европейски тенденции.

Финландия е държава, чието историческо развитие е недостатъчно застъпено в българската историография. Северната страна е слабо проучена от историческа гледна точка и по-скоро се свързва с географски определения. Обикновено изследователите изразяват мнение във връзка с участието на финландците в Руско-турската война от 1877–1878 г.

Факт е обаче, че периодът се отнася към време, през което държавата не съществува самостоятелно, а е в рамките на Руската империя като Велико финландско княжество. През XIX в. външната политика на Русия е подчертано имперска, но като че ли по отношение на финландския народ – правата, предоставени още при присъединяването и самото устройване на Княжеството, са налице значителни различия, без да се следва руският имперски модел. Прави впечатление волята на Петербург (Петроград) да даде възможност, разбира се, без да е прецедент, на една своя провинция да изгради структури на управление, далеч надскачащи тези във вътрешността на покровителката.

Походите на Наполеон в Европа се отразяват върху засилването на интереса към североизточна студена територия. Периферното местоположение на Финландия в стария континент и трудните природни условия в региона принуждават мнозина да направят извода, че развитието на страната е географски предопределено.

Военият успех на Наполеон през 1807 г. срещу Прусия и Русия става повод за срещата в Тилзит. Сред клаузи на Тилзитския договор от 7 юли 1807 г. фигурира условието руският император да започне военни действия срещу Швеция. През февруари 1808 г. царските войски нахлуват във финландските земи. С нападението започват последните стълкновения между Русия и Швеция за хегемония в източната част на Балтийско море и настъпва краят на господството на шведите в региона.

Трябва да се признае, че до първото десетилетие на XIX в. финландските, рядко населени и слабопроизводителни територии не влизат в сферата на интереси на Петербург. Подобно твърдение може да се подкрепи с няколко факта – ангажимента на Русия във войната с Османската империя (1806–1812 г.), загубите на империята в коалиционното ѝ партньорство срещу Наполеон, желанието за вътрешно реформена дейност и др.

Уговорената война от 1808–1809 г. довежда до отделянето на Финландия от Кралство Швеция. Актът е регламентиран с международното признание на Фридрихсхаймския договор от 1809 г. [Орлов, А. С., В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. 2015, с. 264–265], а Финландия е откъсната от Швеция и влиза в състава на Русия с автономни права, управлявана по свои вътрешни закони като Велико финландско княжество [История России 2015, с. 31–32]. Приема се, че окончателното преминаване на Финландия към Русия се извършва след присъединяването през 1811 г. на Виборгската губерния към Княжеството с договора от Обу (Турку), подписан през август 1812 г. от шведите и русите. По тази причина Виенският конгрес само констатира и потвърждава през 1815 г. новата територия на Русия.

Руският монарх приема да гарантира на финландците унаследените им закони, управлението, лутеранското вероизповедание, свободите, дадени им от шведската корона. Така абсолютната монархия Русия провъзгласява конституционно устройство и народно представителство в новоприсъединените земи на север още през 1809 г. Наред с подготвената програма за държавно устройство, съветникът на императора – М. Сперански, планира да създаде около Русия полуавтономни държави, отличаващи се с техните регионални различия, имайки предвид традиционните права и свободи за дадена област и при запазване на частната собственост [**Великое княжество Финляндское и ...**]. В проекта е включена и Финландия. Тя съхранява правата и свободите до 1809 г., този път гарантирани от руския император.

М. Сперански изработва проект за държавно конституционно устройство и за Руската империя, който е одобрен от Александър I. Новите норми са валидни за финландските земи, без да се отнасят за останалата Русия. Положителният глас на руския самодържец за проекта остава само на хартия и единствено напомня за неговите реформаторски желания.

Всички съсловия отдават почит на руския император на парламентарната сесия от март 1809 г. в Борго (Порво). Това означава, че съсловията го приемат като законен владетел и велик княз на Финландия. От своя страна, Александър I декларира гаранции пред финландската общественост и изрично обявява, че Финландия вече има ранг на национална държава.

Запазването на старите структури и спокойствието по финландските земи са причина Борис Чичерин да каже: „Финландия е особена държава, неразривно свързана с Русия, но невлизаща в нейния състав“. [**Некрасов, Е. В. 2010**].

В рамките на Шведското кралство Финландия е лошо управлявана и занемарена провинция. Влизайки в състава на Руската империя като Велико княжество, Финландия запазва автономност на правораздавателните и административните си институции. За връзка с руските управляващи е създадена контактна служба в лицето на генерал-губернатор. Към правителството в Петербург се открива Специален отдел за Финландия, по-късно преобразуван в статс-секретариат, с който е свързан генерал-губернаторът. Освен това отделът в руската столица е поверяван на финландци. Единствено този отдел разполага с компетенциите относно новоприсъединената територия.

До 1809 г. финландците имат вече собствено правителство, наречено правителствен съвет. През 1816 г. с императорски указ то се превръща, по подобие на руския вариант, в Сенат. Съставен е от два отдела: Върховен съд и централна служба (ресорните сенатори). Характерно е,

че генерал-губернаторът задължително има руски произход. В същото време заместникът му е финландец и винаги ръководи заседанията. Причината е, че заседанията се водят на шведски език.

Увеличаването на компетенциите на Сената във Финландия го превръщат в местно правителство. Назначаването на сенаторите се извършва от императора за определен срок. Освен правителството продължава съществуването си четирисъсловният парламент – Сеймът, но след 1809 той се събира едва през 1863 г., т.е. съществуването му е на книга. Поради самото устройство на Великото финландско княжество става ясно, че то се ползва с безпрецедентна автономия. Самите финландци живеят нелошо, а русите пътуват на север за нови приходи. Съществена особеност е, че фините не плащат данък към империята [Лайдинен, А. П. 1979, с. 8] – факт, който стимулира подобряването на живота, развитието на търговията, преселническото движение, развитието на промишлените предприятия и т. н. Проучванията посочват, че за 65 г. (от 1840 до 1905 г.) промишленото производство нараства 300 пъти [Финландия като част от Руската империя...].

От особена важност е и разликата в законодателството на шведската и руската държава относно селяните. В шведското право отдавна не съществува крепостничество, селяните са арендатори с широки права върху земята и са едно от представените съсловия, докато в Русия земята принадлежи на помещиците, а крепостното право се запазва до 1861 г., след което освободените селяни в Русия продължават плащанията до 1905 г. Изключение прави положението в Карелия, където чрез императорски дарения се извършва смяна на собствениците в полза на руски дворяни, а работниците в именията са приравнени на крепостни. По-късно примерите в Карелия стават обект на обсъждане на селското положение в Парламента.

Важно място в изграждането на управленските органи във Финландското княжество изиграва Густав Мауриц Армфелт – шведски благородник, емигрант, на руска служба от 1810 г. Той става председател на Комитета по въпросите за Финландия в Петербург. При управлението на Александър I единствено председателят има право да докладва лично на императора въпроси, отнасящи се до Финландия. Следващият руски монарх – Николай I, не проявява особена снизходителност към неруските националности (но най-вече към поляците). След въстанието на поляците от 1830–1831 г. специалният статут на Финландия претърпява някои ограничения. Комитетът по въпросите за Финландия е предоставен на един министър с ранг на държавен секретар. В същото време укрепва позицията на генерал-губернатора, който може лично да се обръща към руския император. Николай I също потвърждава ос-

новните права на финландците, тъй като ги определя като по-благонадеждни от поляците.

Финландците са лоялни към империята в годините на управление на Николай I. Те получават възможност да се възползват и да преминават на военна служба или в държавната администрация в самата Русия. Добронамереното отношение става причина Николай I да заяви, че Финландия може спокойно да гледа към бъдещето. При посещенията си в Княжеството руският император прави заявка за запазване на автономията му и за грижа относно благосъстоянието на хората [Андреева, Т. В. 2015; Бон, И. 2007, с. 229].

Широките автономни права благотворно влияят за възникването на движението *феномания*. То си поставя за цел да изгради основите на финландската култура, да замени шведския език с фински, да изучи и популяризира финландските традиции. Както вече беше споменато по-горе, към началото на XIX в. държавният език е шведският, докато финският език се използва от обикновеното население, предимно по на север, и остава нетрадиционен.

Самите финландци признават, че преминаването към Русия е ползотворно не само в политическо и стопанско отношение, но и в културно. Александър I им предоставя привилегията администрацията на Княжеството да бъде съставена от местното население – мярка, която от своя страна поощрява съзнанието, води до обединение на населението, което, осъзнава своята, национална идентичност. Първоначално формирането ѝ начева на държавническа основа – приема се, че руският владетел гарантира правата на 4-те съсловия (аристокрация, духовенство, граждани и селяни) без намеса на други народности (русите).

Сред селското население на Финландия е запазен финският език, а езикът и езиковата общност поставят основата за формирането на науката, а не държавата. Получава се така, че Руската империя предоставя държавност на финландците, а идентичността предстои да се обоснове на коренно различен език, дори различен от официалния административен език – шведския.

Като Велико княжество в рамките на Руската империя във Финландия протичат процес на разграничаване и критика към използвания в обществения живот шведски език и насърчаване на собствените традиции и култура. Феноманите търсят корените на финландската народност сред селското съсловие, а не сред аристокрацията, която в голямата си част има шведски произход, но така или иначе е въввлечена в процеса на формиране на финландската нация. От своя страна, Русия не поставя въпрос за административния език, което означава запазване на шведския, а общуването между руси и финландци се осъществява на френски, руски и немски език. Свободата на селяните е равна на сво-

бодата на останалите съсловия, което подпомага движението на феноманите.

Руските управляващи и императорите не попречат на движението, тъй като и за империята то е разграничителна линия от Скандинавия и по-специално с Швеция и Дания. Високият процент на селяните и духовенството, както и толерантността към Русия, гарантират лоялност към императора. Неслучайно Александър II през 1863 г. издава указ в полза на финския език, който става равноправен на шведския в правораздаването и администрацията (въпреки че шведският запазва доминантното си положение до края на XIX в.) [Булатов, Ю. 2016]. Указът определя, че за 20 г. финският трябва да навлезе като официален език изцяло в администрацията.

С огромен принос за изграждането на националната финска идентичност се сочат три имена: на националния поет Юхан Лудвиг Рунеберг (1804–1877 г.), на философа и държавник Юхан Вилхелм Снелман (1806–1881 г.), на лекаря, поет и езиковед Елиас Льонрот (1802–1884 г.), написал финландския народен епос „Калевала“ (лирични и героични песни, сватбени песнопения, оплаквания на мъртви, легенди, предадени в епическо цяло, доказателство за наличието на прастара финландска култура).

Успоредно с феноманията се оформя групата на противниците. Сред тях например е професорът по шведски език Аксел Улоф Фройдентал. Така се появяват свекоманите, или защитниците на шведския език, като пасивната съпротивата между двете движения се забелязва предимно в училищните среди [Ковалев, Д. В. 2017]. Въпреки това, още през 1841 г., финският език се въвежда като факултативна дисциплина, а през 1858 г. врати отваря финскоезична гимназия. Разрастването на броя на подобни училища настройва част от обществото против феноманите, а и съответно против русите. Сред причините са липсата на противопоставяне от страна на официалната власт, докато свекоманите пропагандират шведскоезичната позиция.

Образователното дело до средата на XIX в. попада под контрола на църквата, а след това е под ръководството на държавните органи. Своеобразна особеност е мнозинството на жените. Докато в Русия образователната реформа при управлението на Александър II се отличава със слаба застъпеност на женското висше образование, то в Княжеството през 1870 г. жените са допуснати да следват, макар и при различни условия от мъжете. Не е случаен фактът, че през 1884 г. е организирано Първото финландско женско сдружение, а през 1892 г. – Съюз на жените, с особен принос за въвеждането на женския изборен глас (първи в Европа).

От 1809 г. официална парична единица е руската рубла, но паралелно с нея в употреба е шведският талер. Положението се запазва до април 1840 г., а от 1860 г. финландците имат собствена парична единица – марката. Първоначално тя е обвързана с рублата, но през 1865 г. марката става самостоятелна финландска валута. Освен това чрез решение на земския парламент от 1878 г. финландците имат собствен път на валутна политика, обвързвайки марката с френския франк. Решението има силата на закон, което означава, че руският император не може да го промени.

Управлението на Александър II и проведените в Русия демократични реформи през 60–70 год. на XIX в. се свързват с по-нататъшното утвърждаване на особено, или по-точно собствено и специфично положение на Княжеството. В Петербург е оценена финландската помощ в загубената Кримска война (1853–1856 г.). През септември 1863 г. е издаден указ за свикването на земския парламент. Възстановена е работата на представителния орган, който последно заседава в Порво през 1809 г. Императорът лично присъства на откриването на сесията и потвърждава основните положения на Конституцията. На поисканите промени, например отговорност на Сената пред парламента, Александър II не отговаря. Въпреки това се стига до разграничаване на правата на монарха и парламента. Решено е свикването му да се извършва на 5 години, но вместо този срок, се използва 3-годишният, а съсловността се запазва (4-те съсловия). Надежди за промени дава и новият генерал-губернатор Ф. В. Р. фон Берг, който по своите идеи стои близо до феномените.

През 1879 г. е променен избирателният ред – в земския парламент могат да бъдат избирани граждани с определен имуществен ценз, а към съсловието на духовенството са включени учителите и университетските преподаватели [Бон, И. 2007, с. 232].

Широкото представителство дава основания да се започне законодателна дейност, отнасяща се до обществения и стопанския живот – намаляване на митата, търговията и занаятите до известна степен са освободени от опеката на държавата, учредяват се банки и акционерни дружества, започва строеж на народни училища от общините.

След присъединяването на финландската територия към Русия към имперската армия е зачислен финландски полк. Още през 1811 г. му е отдадена заслужена чест и той е преобразуван в Императорски лейбгвардейски полк. Както за всяка една присъединена провинция, империята дава възможност за получаване на военно образование, запазване на фамилните имена и не се нарушава традицията за прослава на Русия (К. Г. Манерхайм например).

През 1870 г. във връзка с обмислянето на военната реформа в Русия на финландците е разрешено сформирание на собствени въоръжени сили. Според въведената в империята през 1874 г. обща военна повинност земският парламент в Княжеството гласува през 1878 г. закон за финландската военна повинност, според който трябва да се състави финландска армия до 5000 души [Лапин, В. В. 2019]. На служба подлежат младежи, навършили 21 г., а срокът на службата е 3-годишен. Финландската армия следва да се ползва само с отбранителна цел по границите на Княжеството. Приетият от земския парламент закон за финландската военна повинност става пречка за включването на финландците в руската армия според Устава от 1874 г.

След коронацията на Александър III Финландското княжество и уредбата му все повече будят спорове в Петербург. То има парламент, собствена армия, собствена валута, което говори за самостоятелно държавно развитие. Самата Русия не може да се похвали с народно представителство. Както по-горе описахме, русификационната политика няма подчертан адресат към северната губерния. Панславизмът и неговите поддръжници отправят критики, че на финландците не би следвало да бъдат отредени подобни права (Конституцията и земският парламент). Един от най-изявените панслависти Константин Победоносцев приема, че „парламентарната демокрация е чуждо за Русия явление, което неминуемо ще доведе до политическа криза и социален взрив“ [России новое и новейшее время 2010, с. 250].

Самодържавието продължава да се основава на създадената от началото на 30-те години на XIX в. теория за официалната народност, която се основава на трите начала: самодържавие, православие и народност. Освен тяхната защитата консервативната теория служи да обоснове мерките по русификация сред населението в пограничните райони. Засилването на подобни тенденции е характерно за 80-те години на XIX в.

Времето съвпада с излизането от печат (1886 г.) на труда на финландския професор по право и общественик Лео Мехелин, който се опитва да докаже, че Финландия е особена държава, а не провинция на Русия [Некрасов, Е. В. 2010]. Очеркът цели да докаже самостоятелността на Княжеството и да противостои на имперските намерения. От друга страна, той засилва обществените настроения на север и ги настройва в търсене на признание за държавен суверенитет и национална свобода.

Първата намеса във финландските автономни права датира от 1890 г., когато пощата е подчинена на руската администрация, обмисля се и сливането на митническата и паричната система, но планът не се осъществява [Великое княжество Финляндское и...]. Самите

финландци разчитат подобни мерки като посегателство върху автономията на Княжеството. Предвидените укази обаче не са подписани от Александър III, който умира през 1894 г.

Не всичко върви идеално за руските поданици на север, в Княжеството. Не трябва да се пренебрегва сериозният опит в края на XIX и началото на XX век за ограничаването на автономията, проведен паралелно с опити за русификация. Периодът съвпада не с управлението на Александър III, при когото се говори за тенденции на интеграция към руската културна общност, а с това на Николай II, и продължава до неговата абдикация. Финландската историография нарича този период „sortokaudet“ (години на потисничество), на руски е „временем гонений“, т.е. „време на преследване“ [Будатов, Ю. 2016].

Идеите за практическото приложение на мерките са предложени от назначения на 17 август 1898 г. за генерал-губернатор Николай Иванович Бобриков. Зад тях ясно прозира намерението за премахване на самостоятелността на Княжеството. В тази посока работят вътрешните министри Дмитрий Сергеевич Сипягин и Вячеслав фон Плеве.

Докато при възкачването си на престола Николай II спазва традицията и потвърждава правата на финландците, в един секретен документ се казва, че „Великото финландско княжество трябва да се обвърже по-тясно с Русия“ [Некрасов, Е. В. 2010].

Н. Бобриков представя пред императора в писмен вид план как да бъде променен редът в твърде „суверенната автономия“. От 1898 г. датира въвеждането на военна повинност и служба в руската армия. Отказът на земския парламент да се съобрази с новите разпоредения довежда до т. нар. Февруарски манифест от 1899 г. на Николай II, с който се напомня на финландците, че те са част от Руската империя и че съхранението на вътрешните им закони не означава, че не трябва да се съобразяват с общите законови наредби. Според документа става ясно, че в бъдеще въпросите ще се решават от императора и Държавния съвет, т.е. законите ще се издават без съгласуване с финландските институции. Новите правила принизяват ролята на земския парламент. Манифестът развързва ръцете на генерал-губернатора за реформи и въвежда обща воинска повинност. Сеймът обаче гласува „против“ с мотива, че се нарушава Конституцията.

Налага се втора намеса на императора, който се произнася в полза на Бобриков, а смисълът е, че той като генерал-губернатор провежда политиката на империята. Отново Сеймът реагира срещу издаването на неконституционно становище, а обстановката се нагнетява. Поради тази причина финландският елит се обръща към владетеля с т. нар. Голяма петиция [Генерал-губернатор Бобриков, Эйген Шауман и ...]. Самият Николай II отказва да приеме делегацията, която не без осно-

вание приема последните действия като въвеждане на вече изготвена политическа програма в Княжеството.

Резултатът от споровете прераства в написването на „Основни положения за изготвяне на законите“ за Великото княжество. Според Положенията ролята на Сейма и другите държавни структури е принижена до съвещателна в законотворчеството. Манифестът е издаден през 1900 г. Чрез новите мерки руският език се въвежда в делопроизводството (канцеларската дейност) като трети официален език, публичните събрания се поставят под контрола на генерал-губернатора, въвежда се нов закон за военната повинност (1901 г.), разформирова се финландската армия, използва се руската армия за надзор, въведена е цензура.

Историкът Юрий Булатов нарича политиката „принудителна“, отбелязвайки, че се очаква самодържавието да изработи модел за финландско управление, който: 1) ще обезпечи социалната стабилност в Балтийския регион и ще намали риска от възникване на конфликти на национална и религиозна основа; и 2) ще сформира благоприятен образ на Русия, който да стане притегателен пример за финландското население [Булатов, Ю. 2016].

Към новите отношения трябва да се прибавят сложната международна обстановка в края на XIX в. и началото на XX в., а също и проблемите от вътрешнополитически аспект. Балтика попада в зоната на интереси на Германия, Великобритания и Франция. Реална изглежда опасността Русия и нейната столица да бъдат нападнати от територията на Княжеството. Поради тази причина и заради факта, че финландската армия е слабо подготвена, действията по линия на интегриране на структурите на финландците с тези на Руската империя се изтъкват като мотив за предприетите мерки. Първите стъпки са в административно-съдебната сфера и не засягат образованието и културата в Княжеството.

Интересен факт е, че Финландската работническа партия получава някои облаги от руските власти (в печатните органи се позволява критика към политическите условия и управляващите във Финландия, но без да се допускат съмнения за руското господство), докато Руската работническа партия е подложена на преследване.

С цел противодействие, финландците сформират тайната организация „Кагал“, която започва да разпространява материали против мерките по русификацията и да отклонява младежите от военна служба. Подобна група е съставена и от жени, носеща името „Женски Кагал“ и пропагандираща гражданско неподчинение.

Инициаторът на промените във Финландия – Бобриков, е застрелян на 16.06.1904 г. от сина на финландския сенатор Йеген Шауман. С убийството завършва по-сериозният опит за „поставяне на ръце“ вър-

ху Финландия. С назначаването на новия генерал-губернатор – княз Оболенски, се наблюдава сравнително разведряване на ситуацията. Руско-японската война от 1904–1905 г. и неуспехът в нея отвличат вниманието на петербургския кабинет от приобщаването на фините за кратък период.

Въпреки че принципът за всеобщо изборително право не е приет и във Финландия се наблюдават проблеми между конституционалисти и социалдемократи, скоро общият стремеж се насочва към единно поведение спрямо Русия. След Манифеста от 17 октомври 1905 г., на 4 ноември с. г. Николай II оттегля Февруарските укази и насърчава Сената да изработи проект за защита на гражданските свободи и правилник на земския парламент. Така в първите години на XX век Сеймът успява кардинално да модернизира правовата система – четирисъсловната е заменена с еднокамарен парламент. Запазва се статутът на Сената, който не се отчита пред парламента. През 1906 г. е приет изборен закон, гарантиращ всеобщо изборително право и е въведена пропорционалната система. За първи път в Европа изборителни права получават жените във Финландското княжество. Подобна демократизация шокира поданиците на империята, която се интересува от бъдещото на Държавната дума, от социалните проблеми и преодоляването на загубата в Руско-японската война.

Процесите на русификация и желанието за отнемане на автономните права се възобновяват през 1908 г. (годините съвпадат с III Държавна дума). Ставайки министър, П. Столипин се опитва да поправи законната мярка, подписвайки нов закон, регламентиращ съвещателните правомощия и въпросите от вътрешен характер. Новият закон обаче остава само на книга. В същото време Николай II не подписва законите, изработени от финландския парламент. През 1913 г. обаче са приети нови правила, позволяващи финансирането на отбраната от княжеската хазна, настаняване на руска армия на финландска територия и т. н. През 1914 г. във финландската преса се разпространяват секретни материали на руското правителство относно дългосрочна програма за русификация. Всичко това довежда до нови протести и стачки във Финландия.

Иля Солонеш пише, че руските чиновници не разбират негодуванието на финландците, не разбират за каква русификация става дума, и задава въпроса защо тя не се приема като унификация, в която финландците няма да станат руси [Булатов, Ю. 2016]. Авторът говори за ерозия на финландската автономия чрез трансформиране и унифициране. Така се получава оная тънка граница в разбирането на русификацията – в Петербург не стигат до крайност и говорят за унифициране, докато в Хелзинки изборителният път вече е за достигане на независимост.

През Първата световна война Русия не мобилизира финландските мъже. Абдикацията на последния руски император хвърля в смут финландските управляващи, тъй като са преустановени компетенциите на върховната власт. Създаденото през март 1917 г. Временно правителство като наследник на изпълнителната власт, отменя русификацията. През юли с. г. финландският парламент е разпуснат. Новите избори от октомври бележат победа за буржоазните елементи във Финландия, точно преди Октомврийската революция. На 15 октомври парламентът се провъзгласява за носител на върховната държавна власт, а начело на Сената застава П. Е. Свинхувуд.

В размирната за Русия 1917 г., на 6 декември, финландците провъзгласяват декларацията за своята независимост. Бързайки да легитимират властта си, болшевиките признават финландската независимост, като официалната част се състои на 31 декември 1917 г. на срещата в Петроград в присъствието на Ленин и Свинхувуд. Финландската независимост е потвърдена скоро след това от Германия, Австро-Унгария, Франция и скандинавските държави. САЩ и Великобритания подкрепят акта едва през 1920 г.

Люблинската уния от 1569 г. отбелязва образуването на една голяма държава на стария континент – Реч Посполита. Дълги години тя заедно с Швеция е пречка за Русия да стъпи на Балтийското крайбрежие (до мира от 1721 г., поставил края на Северната война). През втората половина на XVIII в. отслабената Реч Посполита е разделена между съседите си, като Русия присъединява значителни територии от нея и все по-категорично се разширява в Европа.

Въпреки различията между държавите в Европа по въпроса за Полша, на Виенския конгрес от 1815 г. Русия получава голяма част от полските земи и съставя т. нар. Полско царство. То влиза в рамките на империята с автономен статут.

Създаденото според виенските договорености от 1815 г. Полско царство е субект на Руската империя. То има своя Конституция, гарантираща свобода на словото и вероизповеданията и двукамарен парламент – Сейм. Така царството разполага със собствено законодателство, административна и съдебна система, собствена валута и митница. Начело на Полското царство е руският император.

Няколко години по-късно от образуването му в Полското царство настъпват ограничения в неговата автономия. Периодът се отнася до 20-те години на XIX в. и съвпада с наместничеството на Великия княз Константин Павлович. Той не зачита Полския сейм и Конституция и предприема замяна на полски служители в администрацията с руски. Действията довеждат до недоволството на поляците. Възмущението

към предприетите мерки става причина за Ноемврийското въстание от 1830 г., което е потушено от империята на следващата година.

Положението на поляците се влошава през 1832 г., когато с издадения от Петербург Органически устав е разпуснат Сеймът, разформировани са полските въоръжени сили, започва ликвидиране на националните особености в административната и съдебната система. В края на 30-те години на века на мястото на полските воеводства е въведено губернското управление, наложени са руската рубла и руската данъчна система. Нововъведенията засягат сериозно образователната сфера – през 1839 г. е закрито ведомството на просвещението и образованието, закрит е Варшавският университет, намален е броят на гимназиите, забранени са множество полски поети и писатели и въвежда строга цензура. Мероприятията значително ограничават на самостоятелността на поляците, а голяма част от политическите и културните дейатели са принудени да емигрират.

В първите години от управлението на Александър II се наблюдава либерализиране на положението в царството. Започвайки с реформирането на империята, мерките се пренасят и по полските земи – смекчена е цензурата, разрешена е обществената дейност. Нещо повече, част от поляците търсят сътрудничество с Русия във връзка с решаването на социално-икономическите си проблеми. В този смисъл по-голямо разпространение получава „Земеделското общество“ на Анджей Замојски. Представителите на обществото се отказват от политически искания и се концентрират в търсене на придобивки в аграрно и промишлено отношение [Замојский].

Все по-осезаеми са действията на радикалната опозиция. Първоначално привържениците ѝ разпространяват идеите си сред емиграцията и студентите, а по-късно радикалите създават Централен национален комитет начело с Ярослав Домбровский. Националното полско движение и селските въстания, както и провъзгласената аграрна реформа в империята през 1861 г. принуждават руските управляващи да пристъпят към отстъпки спрямо Полското царство. През същата година е възстановен Държавният съвет в Полското царство, образувана е Комисия по работите на просвещението и религията. Начело на Комисията застава полският консерватор Александър Вельополски, който през 1862 г. е назначен и за началник на гражданското управление. Така в Полша вече може да се изучават на полския език и култура, а евреите получават равни граждански права.

Междувременно руските власти разкриват редица тайни общества в царството, арестуват техните ръководители и закриват „Земеделското общество“. Прието е решение за набиране на полски младежи по специален списък за армията. Общото недоволство и тази последна-

стъпка довеждат до въстанието на поляците от 22 януари 1863 г. Потушаването му през септември 1864 г. завършва с екзекуции, разселване на поляците в различни части на империята (например в Сибир – 18 000 д.). Вследствие на преселническата политика от страна на Петербург конфискуваната от официалната власт земя се увеличава. От друга страна, с Манифеста от 19 февруари 1864 г. полските селяни получават лична свобода, собственост върху земята без откуп, запазени са правата за ползването на пасища и гори. Постулатите на указа се отличават от издадените на 19 февруари 1861 г., касаещи руските селяни.

Едновременно с нововъведенията след потушаването на Януарското въстание започва процес по ликвидиране на полската автономия и интегрирането на Царството към империята. Сред първите мероприятия са отстраняването на шляхтата от местното и централно управление и налагането на интензивна русификация. В политиката на царската власт са включени и принудителното разпространение на руския език, и ограничаването на полския, на полската национална култура, предимно в административната и образователната сфера, при активната поддръжка и участието на представителите на Руската православна църква [Мельков, А. С. 2016]. Процесът обхваща периода непосредствено след потушаването на въстанието от 1863–1864 г. и последните десетилетия на XIX век. Особено разпространение той получава в северозападния край, където губернатор е граф Михаил Николаевич Муравьов. Нова вълна от мерки се наблюдава и по-късно при т. нар. екип на Гурко – Апухтин [Лопатина, Е. Б. 2011]. Забранено е използването на полския език в училищата, в администрацията, на обществени места, забранена е църковната литература на полски език, поляците са принуждавани да напускат държавните учреждения, тъй като са католици. Паралелно върви разпространяването на православието, което е в ущърб на католицизма. Официалните празници се отбелязват по православния, а не по католическия календар [Бицилли, П. 1947, с. 87]. В този контекст често е използвана фразата в края на века: „Това, което не направи руският щик, ще го направят руският чиновник, руското училище, руският поп“ [Провальные русификации...].

По-нататъшните мерки, свързани с русификацията по полските земи, се отнасят до постепенното ликвидиране на икономическата мощ на полското дворянство (чрез плащане на 10% от доходите, получени от земята им), въвеждането на руската система за управление в полските земи, увеличаването на губерниите от 5 на 10, закриването на Държавния съвет, Административния съвет, Изпълнителния комитет и правителствените комисии, въвеждането на Руския наказателен кодекс (1866 г.), учредяването на Императорски Варшавски университет с преподаване на руски език, а от 1874 г. – цялата власт е предадена на

варшавския генерал-губернатор. Практически Полското царство престава да съществува като автономно и се превръща в губерния с управленските органи на Руската империя.

Повсеместните мерки на руските управляващи в хода на приобщаването на поляците към империята сериозно засягат и радикалната опозиция. Неясното ѝ бъдеще налага извода, че са нужни съвместни с руските кръгове действия по решаването на проблемите на просветата и икономиката. Затова предимство взема политическия реализъм и позитивизъм, които се обвързват с бъдещето на страната.

Много скоро обаче полските младежи решават, че подобна тенденция няма да доведе до възстановяване на самостоятелността на Полша. Към проблема се добавя и идентичното положение на сънародниците им в западните полски територии, намиращи се в състава на Прусия, която също провежда своя политика по приобщаване на местното население.

Повод за нов политически ход дава историческия патриотизъм на Хенрих Синкевич и Зигмунд Милковски. Милковски основава „Полска лига“ (среща се и като „Политическа лига“ – б. а.), чиито основни принципи и цели са написани саморъчно през 1887 г. [Дайнес, В. О. Истории России и ...]. Емигрантската организация се надява да склони Русия и Прусия да предоставят автономни права на поляците.

Годините обаче съвпадат с управлението на Александър III, при което отново се засилват цензурата, преследванията към полскоговорещите, разширяват се военните пълномощия, а най – разпространеното наименование на земите е Привислински край, Привислински губернии. Преподаването на руски език в училищата е задължително. Техният брой спада и дори се приема, че заради горепосочените причини в самия край на XIX в. грамотността по полските земи е на едно от последните места в империята [Мельков, А. С. 2016].

В края на 80-те и първите години на 90-те години на XIX в. поляците започват да откриват свои тайни училища, където се преподава на полски език, изнасят се лекции на теми, посветени на полската история и култура. Постепенно такива училища се откриват и в други градове освен във Варшава и много скоро те покриват цялата полска територии. Създаден е тайният „Летящ университет“, в който дейно участват полски учени. Към началото на XX в. тайното образование охваща 1/3 от полското население, а голяма популярност получава младежкото движение „Зет“. Негова цел е подготовката на въоръжено въстание. Основната членска маса на „Зет“ е арестувана при демонстрация във Варшава през 1894 г., но през 1898 г. организацията е възстановена под ръководството на Роман Дмовски и под ново название – „Лига на хората“.

В лицето на последния руски император – Николай II, поляците виждат по-компромисна фигура. При посещението си във Варшава през 1897 г. той разрешава създаването на Политехнически университет и изграждането на паметник на Мицкевич, но въпреки това за либерализация на руската имперска политика по полските земи е пресилено да се говори.

На основата на „Лигата на хората“ през 1897 г. се изгражда Национално-демократическата партия (НДП) на поляците. Нейната цел е отмяната на русификационните постановления и провъзгласяването на автономия на Полша. В следващите години партията участва в Държавната дума като фракция, т. нар. Полска колонка. Наред с най-влиятелната по полските земи НДП, все по-популярна става и Полската социалистическа партия (ПСП) на Йозеф Пилсудски. Тя е организатор и проводник на множеството стачки в предприятията.

По време на Руско-японската война (1904–1905 г.) Й. Пилсудски посещава Япония с предложение за участие против Русия за сметка на финансиране на въстание в Полша. Мисията му се увенчава с успех и Пилсудски създава Бойна организация на партията, която в следващите години провежда редица терористични актове над руски учреждения, от които най-известен е Безданският грабеж от 1908 г. [**Етот денъ в истории ...**].

В годините преди Първата световна война някои политици в Петербург достигат до извода, че положението на поляците трябва да се либерализира. Сред тях е руският външен министър С. Д. Сазонов, който се изказва в подкрепа на разширение на местното самоуправление и реформиране системата на управление в Привислинския край. Полският въпрос значително се изостря сред участничките в световния сблъсък, които се всяка от империите (Русия, Австро-Унгария и Германия) се стреми да привлече към себе си поляците. От своя страна, партията на Пилсудски поддържа Германия и заедно с нея оформят легиони с противници на русите, докато НДП се обявява в подкрепа на Русия.

Няколко дни след влизането на Русия във войната Николай II издава Манифест, с който обещава на поляците самостоятелност и обединение на всички полски земи под скиптъра на империята. В края на 1915 г. Полша е окупирана от Германия и Австро-Унгария, а Русия е изтласкана от тези територии. На 5 август 1916 г. Берлин подписва декларация, според която Полското кралство се възстановява в границите на Полското царство и под протектората на Германия. Немалка част от поляците обаче заявяват предпочитания към Антантата. Съставеното през март 1917 г. в Петроград Временно правителство се съгласява с пълната независимост на Полша. Разгромът над Централните сили

през 1918 г. довежда до свалянето на германската власт, а след Компиенското примирие от 11 ноември 1918 г. регентски съвет предава управлението на Й. Пилсудски.

След направения обзор на промените във Великото финландско княжество и Полското царство, следствие от русификаторската политика на петербургските управляващи, се налагат някои съществени изводи. В последните десетилетия наред с оценките на политиката на последните Романови учените обръщат внимание на едно от нейните направления – русификацията. Изследователите я характеризират като използват различна терминология, отнасяща се за самия процес, който протича в различно време в отделните региони. Споровете за политиката на русификация обикновено се отнасят към проблема доколко е необходимо уеднаквяване на държавното управление и съставянето на единно пространство между центъра и покрайнините, заселени с различни националности, може ли да се говори само за русификация, като тя да се отдели от общата дейност на правителствата в Русия. По тази причина често се използват изрази и понятия, като приобщаване, интегриране, унифициране, русифициране, „обрусение“.

Каквито и спорове да възникват може да се твърди, че русификацията е част от националната политиката на Руската империя. Пример може да се даде със създадената стройна система от мерки при управлението на Александър III, макар че те не са използвани на практика в периода. Прилагането на русификацията обхваща комплекс от мероприятия, които целят да приобщят към руския държавен и културен модел присъединени по различен начин и в различен период от време други, неруски националности, намиращи се в покрайнините. Предприетите действия на петербургската власт за осъществяването на процеса се отнасят до XIX в. и по-отчетливо се наблюдават през втората му половина.

Финландските и голяма част от полските земи преминават приблизително по едно и също време в орбитата на Русия – съответно през 1809 и 1815 г. Ако с присъединяването на първите се укрепва Балтийският регион, с вторите Русия разширява европейската си граница. Характерна особеност на новоприсъединените в началото на XIX в. територии е, че те се отличават с различно от покровителката държавно управление, различен език, култура и религия. За да оправдае цялостното приобщаване, официалната власт в Петербург прави опит за унифициране на административно-съдебната система с тази на империята.

Проследявайки приложените русификационни мерки във Великото финландско княжество и Полското царство обаче, наблюдаваме както сходства, така и различия. В полските земи русификацията започва значително по-рано, отколкото във финландските. Прави впечатление, че руските управляващи от XIX в. разчитат и прилагат по собствен начин политиката на русификация. Тя не само зависи от монарха и кабинетите в Петербург, но и от района, към който е отправена. Отчетливо се забелязва, че „обрусението“ на отделните националности не е единен и последователен процес. Често повод за активизирането му е се явява някое събитие (например въстание) или е плод на лични амбиции на определени личности.

Сходства в политиката на русификация във Великото финландско княжество и Полското царство се откриват в методите на провеждане и в очакваните резултати. Въвеждането на руския език като официален се извършва и в Княжеството, и в Царството. Съществена особеност е обаче, че в Полша се забранява полският език, докато във Финландия въвеждането му е като трети официален език, и то след шведския и финския. Освен това процесите по русификация във Финландия започват значително по-късно от тези в Полското царство и не засягат религията на финландците. До голяма степен преселването на руси на север не се отличава с ръст, вероятно и заради по-трудните климатичните условия, докато по полските земи съществува движение – както преселение, така и изселване.

Външният фактор е следващата специфика. Въпреки че полските и финландските земи влизат почти по едно и също време в състава на Руската империя, в предходните столетия поляците имат своя независима държава, докато финландците са част от Шведското кралство. И двата народа използват русификаторските мерки, поставяйки началото на националните си движения с цел достигането на независимост. В същото време в Царството са склонни да намерят съюзници за извоюване на свободата, докато фините изграждат и усъвършенстват собствените си държавни структури и успяват да ги постигнат без чужда намеса, използвайки промените на покровителката (1917 г.).

Включването на финландските територии в рамките на Руската империя се случва в момент, когато пред Русия стоят важни задачи от вътрешно и външно естество. Всъщност с компромиса по някои спорни въпроси между двамата императори се достига до войната с Швеция от 1808–1809 г. и победата на Русия в нея. Изглежда, че въпреки тежкото положение на цяла Европа, финландците се оказват облагодетелствани от образуването на Великото финландско княжество. Руските владетели на XIX в. не променят устройството на империята, въпреки че са налице подобни стремежи и програми. В същото време петербургски-

те власти оставят северната провинция да се развива в новия съвременен дух и като че ли там е направен сериозен опит за модернизация при запазено имперско самодържавие. Моделът на парламентаризма в Княжеството повлиява положително на развитието му. Освен това конституционното устройство на автономните финландски земи имат своето отражение върху реформаторската дейност на петербургските монарси.

По полските земи прилагането на русификацията започва по-рано, но особено разпространение има след въстанието от 1863–1864 г. С процеса се засвидетелства използването на руски език в администрацията, литературата, битата и културата. С въвеждането на образователната реформа при управлението на Александър II и задължителното начално образование се налага останалите националности в империята да получат грамотност на руски език и да използват кирилицата, но без фините.

Докато при предшествениците на Николай II от XIX в. финландците успяват да стабилизируют постигнатото и да търсят нови права, при последния руски монарх те са подложени на опити за отнемане на автономията. Благодарение на предходните години и използвайки държавния ред, гарантиран от Русия в края на XIX и началото на XX в., Великото финландско княжество обединява усилията си за оформяне на своята национална идентичност. Разрухата и хаосът в последните години на Първата световна война и особено през 1917 г. се използват от финландците и те са решени да изградят собствен държавен модел, различен от този на империята, и сравнително бързо се налага идеята за постигането на независимост.

Руската русификаторска политика не успява нито в Полша, а още по-малко във Финландия. По-настойчиви са нейните измерения в Царството. Прави впечатление яркият контраст в положението на Великото финландско княжество, сравнено с останалите покрайнини на империята. Предоставянето на значителни права на финландското население за дълъг период без особена намеса от страна на официалната руска власт дава възможност то да изгради своята национална идентичност и заедно с държавническия опит, който придобива за близо сто години, да се противопостави по-настойчиво и твърдо срещу амбициите по русифицирането. Намирането на аналогични и специфични характеристики в политиката на русификация в два напълно различни като географски ширини, националност, език, религия и култура, региона на Руската империя дава основание да се твърди, че русификацията не е универсална политика и универсален процес, че тя се провежда с различен интензитет и не обхваща едновременно териториите, населени с неруски националности. От друга страна, прилагането на русифи-

кационните мерки дава сериозни основания на населението и в двете части на Руската империя да оформят национално самосъзнание и да търсят пътища за реализирането на националните си възжелания.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Публикации/Publications

Бицилли, П. 1947 – Пьотр Бицилли. История на Русия. От началото на XIX век до втората революция (1917 г.). Вътрешна политика и обществени движения., София, 1947. [Pyotr Bitsilli. Istoriya na Rusia. Ot nachaloto na XIX vek do vtorata revolyutsiya (1917 g.). Vatrashna politika i obshtestveni dvizhenia. Sofia, 1947].

Бон, И. 2007 – Ингрид Бон. Финландия. От наченките до наши дни, София, 2007. [Ingrid Bon. Finlandia. Ot nachenkite do nashi dni. Sofia, 2007].

История России с древнейших времен до наших дней. 2015 – История России с древнейших времен до наших дней. Москва, 2015. [Istoriya Rossii s drevneyshikh vremen do nashikh dnei, Moskva, 2015].

России новое и новейшее время. 2010 – России новое и новейшее время, Москва, 2010. [Rossii novoye i noveysheye vremya. Moskva, 2010].

Лайдинен, А. П. 1979 – Арви Павлович Лайдинен. Развитие капитализма в промышленности Финляндии. Ленинград, 1979. [Arvi Pavlovich Laydinen. Razvitie kapitalizma v promshlenosti Finlyandii. Leningrad, 1979].

Орлов, А. С., В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Сивохина, Т. А. 2015 – Орлов Александр Сергеевич, Сивохина Татьяна Александровна, Георгиева Наталья Георгиевна, Георгиев Владимир Анатольевич. Подробнее: <https://www.labyrinth.ru/books/471276/> Сивохина. Хрестоматия по истории России. Учебное пособие, Москва, 2015. [Orlov Aleksandr Sergeevich, Sivohina Tatyana Aleksandrovna, Georgieva Natalyya Georgievna, Georgiev Vladimir Anatolyevich. Hrestomatiya po istorii Rossii. Uchebnoe posobie, Moskva, 2015].

Интернет базирани източници/Internet Sources

Андреева, Т. В. Николай I и финляндский вопрос. 1830–1831 гг.: <https://cyberleninka.ru/article/n/nikolay-i-i-finlyandskiy-vopros-1830-1831-gg/viewer>. Ползвано на 19.06.2020. [Andreyeva, T. V. Nikolay I i finlyandskiy vopros. 1830–1831 gg.: <https://cyberleninka.ru/article/n/nikolay-i-i-finlyandskiy-vopros-1830-1831-gg/viewer>].

Бахтурина, А. Ю. Окраины российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.): http://militera.lib.ru/research/bahturina_au02/index.html. Ползвано на 19.11.2019. [Bakhturina, A. Yu. Okrainy rossiyskoy imperii: gosudarstvennoye upravleniye i natsional'naya politika v gody Pervoy mirovoy voyny (1914–1917 gg.): http://militera.lib.ru/research/bahturina_au02/index.html].

Булатов, Ю. Русификации Финляндии Николаем II: как то было: <https://russian7.ru/post/rusifikaciya-finlyandii-nikolaem-ii-kak-t/>. Ползвано на 19.11.2019. [Bulatov, Yu. Rusifikatsii Finlyandii Nikolayem II: kak to bylo: <https://russian7.ru/post/rusifikaciya-finlyandii-nikolaem-ii-kak-t/>].

Великое княжество Финляндское и финляндское право: <http://lib.law.spbu.ru/ExhibitionLibTema/Finland/ExFin.aspx>. Ползвано на 22.11.2019. [Velikoye knyazhestvo Finlyandskoye i finlyandskoye pravo: <http://lib.law.spbu.ru/ExhibitionLibTema/Finland/ExFin.aspx>].

Генерал-губернатор Бобриков, Эйеген Шауман и крах русификации Финляндии: http://garmatny.blogspot.com/2018/10/blog-post_20.html. Ползвано на 22.11.2019. [General-gubernator Bobrikov, Eyyegen Shau-man i krakh rusifikatsii Finlyandii.: http://garmatny.blogspot.com/2018/10/blog-post_20.html].

Дайнес, В. О. Истории России и мирового сообщества.: https://books.google.bg/books?id=c-zH0_SOxRgC&pg=PA596&lpg=PA596&dq. Ползвано на 13.04.2020. [Daynes, V. O. Istorii Rossi i mirovoga soobshchestva.: https://books.google.bg/books?id=c-zH0_SOxRgC&pg=PA596&lpg=PA596&dq].

Замойский, Анджей Артур: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. Ползвано на 19.11.2019. [Zamoyskiy, Andzhey Artur: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>].

Ковалев, Д. В. Зарождение и развитие свекоманской оппозиции в Великом княжестве Финляндском: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarozhdenie-i-razvitie-svekomanskoj-oppozitsii-v-velikom-knyazhestve-finlyandskom>. Ползвано на 18.08.2020. [Kovalev, D. V. Zarozhdeniye i razvitiye svekomanskoj oppozitsii v Velikov knyazhestve Finlyandskov: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarozhdenie-i-razvitie-svekomanskoj-oppozitsii-v-velikom-knyazhestve-finlyandskom>].

Лапин, В. В. Финляндия в военной системе Российской империи.: <https://cyberleninka.ru/article/n/finlyandiya-v-voennoy-sisteme-rossiyskoy-imperii/viewer>. Ползвано на 15.06.2020. [Lapin, V. V. Finlyandiya v voyennoy sisteme Rossiyskoy imperii: <https://cyberleninka.ru/article/n/finlyandiya-v-voennoy-sisteme-rossiyskoy-imperii/viewer>].

Лопатина, Е. Б. Политика Российской империи в польском вопросе в 1880–1890-е гг.: <http://www.hist.msu.ru/Science/Disser/Lopatina>.

pdf. Ползвано на 10.08.2020. [Lopatina, E. V. Politika Rossiyskoy imperii v pol'skom voprose v 1880–1890-ye gg.: <http://www.hist.msu.ru/Science/Dissers/Lopatina.pdf>].

Лопатина, Е. В. Русификация как инструмент интергационной политики российской империи (На примере Привислинского края): http://www.perspektivy.info/oikumena/europe/rusifikacija_kak_instrument_integracionnoj_politiki_rossijskoj_imperii_na_primere_privislinskogo_kraja_2019-01-09.htm. Ползвано на 10.08.2020. [Lopatina, E. V. Rusifikatsiya kak instrument intergatsionnoy politiki rossiyskoy imperii (Na primere Privislinskogo kraja): http://www.perspektivy.info/oikumena/europe/rusifikacija_kak_instrument_integracionnoj_politiki_rossijskoj_imperii_na_primere_privislinskogo_kraja_2019-01-09.htm].

Мельков, А. С. Влияние русского Православия на политику русификации Холмщины в XIX – начале XX вв.: <http://st-hum.ru/content/melkov-vliyanie-russkogo-pravoslaviya-na-politiku-rusifikatsii-holmshchiny-v-xix-nachale-hh>. Ползвано на 18.10.2019. [Melkov, A. S. Vliyaniye russkogo Pravoslaviya na politiku rusifikatsii Kholmshchiny v XIX – nachale XX vv.: <http://st-hum.ru/content/melkov-vliyanie-russkogo-pravoslaviya-na-politiku-rusifikatsii-holmshchiny-v-xix-nachale-hh>].

Миллер, А. Империя Романовых и национализм.: <http://padaread.com/?book=36341&pg=12>. Ползвано на 18.10.2019. [Miller, A. Imperiya Romanovykh i natsionalizm.: <http://padaread.com/?book=36341&pg=12>].

Некрасов, Е. В. Вопрос о государственном-правовом статусе Великого княжества Финляндского в составе Российской империи в дореволюционной отечественной историко-правовой мысли: <https://cyberleninka.ru/article/n/vopros-o-gosudarstvenno-pravovom-statuse-velikogo-knyazhestva-finlyandskogo-v-sostave-rossiyskoy-imperii-v-dorevolyuutsionnoy>. Ползвано на 18.10.2019. [Nekrasov, E. V. Vopros o gosudarstvenno-pravovom statuse Velikogo knyazhestva Finlyandskogo v sostave Rossiyskoy imperii v dorevolyuutsionnoy otechestvennoy istoriko-pravovoy mysli: <https://cyberleninka.ru/article/n/vopros-o-gosudarstvenno-pravovom-statuse-velikogo-knyazhestva-finlyandskogo-v-sostave-rossiyskoy-imperii-v-dorevolyuutsionnoy>].

Провальные русификации. Как насаждали русский язык в Польше и Финляндии: <https://1863x.com/fuck-off/>. Ползвано на 18.10.2019 г. [Provalynaye rusifikatsii. Kak nasazhdali russkiy yazayk v Polyshe i Finlyandii: <https://1863x.com/fuck-off/>].

Финландия като част от Руската империя. Как са живели финландците в Руската империя: <https://anyost.ru/bg/3-kak-sobirat/finlyandiya-v-sostave-rossiiskoi-imperii-kak-finnam-zhilos-v.html>. Ползвано на 18.08.2020. [Finlandiya kato chast ot Ruskata imperiya. Kak sa zhiveli fin-

landtsite v Ruskata impiriya: <https://anyost.ru/bg/3-kak-sobirat/finlyandiya-v-sostave-rossiiskoi-imperii-kak-finnam-zhilos-v.html>].

Хоскинг, Джеффри. Россия: народ и империя, 1552–1917: <https://history.wikireading.ru/273855>. Ползвано на 15.06.2020. [**Hosking, Dzheffri.** Rossiya: narod i imperiya, 1552–1917.: <https://history.wikireading.ru/273855>].

Этот день в истории: 26 сентября 1908 года – Безданское ограбление: <http://eadaily.com:8080/ru/news/2016/09/26/etot-den-v-istorii-26-sentyabrya-1908-goda-bezdanskoe-ograblenie>. Ползвано на 18.08.2020. [Etot den' v istorii: 26 sentyabrya 1908 goda – Bezdanskoye ogrableniye: <http://eadaily.com:8080/ru/news/2016/09/26/etot-den-v-istorii-26-sentyabrya-1908-goda-bezdanskoe-ograblenie>].